

פן יכירו ענין הכוב בפניו כאשר ביארנו ועל מדת החרטה שיתחרט האדם מן המדות הנמצאות בתולדות רב בני אדם הלא טובה היא: ל. אין חכמה ואין תבונה וגו'. הנה דבר למעלה במעלת החכמה והפסיק בענין המדות על ידי הזכירו שומר פיו ולשונו כי הזכיר אחיכ על אודות הלשון ענין הלץ ועתה שב על דבר החכם ומפני שאמר למעלה עיר גבורים עלה חכם אמר עתה כי אין חכמה לנגד יי והחכמה והתבונה והעצה אין כח בהן לבטל הגזרות כענין שנאמר אם יי לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו (תהלים קכ"ח א') וענין מה שאמר כי החכם יוריד עץ מבטחה ר"ל שמגלגלין הזכות והנצחון ע"י החכמה וכן מתגלגלין אותו ע"י הגבורה והמלחמה כאשר יזכיר במסוק הבא אחריו: לא. סוס מוכן ליום מלחמה ולי"י התשועה. נסמך לענין מה שהזכיר למעלה כי אין חכמה לנגד יי ועתה יאמר כי שקר הגבורה לתשועה כנגד הגזירה ואין התשועה בלתי לי"י לבדו. וביאר ענין סוס מוכן ליום מלחמה כי חייבין בני אדם להשמר לנפשותיהם ולהכין סוס וכלי זין ליום מלחמה ההש"ת יושיע ויחזן את אשר יתן.

כב.

א. נבחר שם מעשר רב מכסף ומוזהב חן טוב. ונה הזכיר בשני המקראות של מעלה כי אין החכמה והגבורה מועילין כנגד הגזרה ועתה הזכיר בגרעת ענין העושר וכאילו אמר אין צ"ל כי אין העושר מועיל להציל בעליו מן הגזירה כי היא השפלה כמעלות. כי החכמה יתרון וכח בגפש והגבורה יתרון וכח בגוף ומעלת העושר הנה הוא יתן ממנו ולא הגיע אליה לא בכוח ולא בשכלו כאשר יזכיר במקרה הבא אחר זה וכן מצינו שהזכיר חכ' מעלת העושר אחרי החכמה והגבורה כי היא למטה מן הגבורה שנאמר אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' (ירמ' ט' כ"ב). וביאר הענין נבחר שם מעושר רב כי השם הטוב יועיל לכל דבר מעושר רב כי העושר לא יציל בעליו מן הגזרה ולא יועיל הן ביום עברה. ואם העושר ינחיל כבוד השם הטוב יבדל ממנו ויתר יביטו אל בעליו בעין תהודר. מכסף ומוזהב חן טוב. הזכיר יתרון השם על עושר רב ויתרון הון על הכסף והזהב. כל אחד הזכיר אצל הדומה לו כי בעל עושר רב יצא לו שם כי עושר רב יקרא בעל הנחלות והעמידות אשר עשור גלוי לכל העם כאשר הזכיר בדברי חז"ל עתיר נכסין עתיר שומבי זה בעל הגזות (בי"ב קמ"ה ע"ב) על כן אמר כי השם הטוב נבחר משם העושר ובעל הכסף והזהב

אין עשרו גלוי לכל וכן בעל החן יתכן שאין לו שם: ב. עשיר ורש נפגשו וגר לא הגיע העושר לעשיר בכוח ושכלו ולא העוני לעני בשפלות ידיו והסרוק שכלו כי שניהם נפגשו שחזר תגלגל ופגשם מקרה העושר והריש. על כן אין ראוי שיתהלל ויתפאר העשיר מן הריש. עשה כלם יי. אל תתע בנפשך לאמר כי אחרי שהעושר והריש מקרה ופגישה מסבת תגלגל כי לא גזר השיית על העושר והריש. לא כן הדבר כי עושה כלם יי והסבות כולם מעשה השיית הם ובידו למנוע הסבה ולהגיע הסבה: ג. ערום ראה רעה ויסתר ופתיים עברו ונענשו. הנה הזכיר כי לא תציל החכמה ולא הגבורה מן הגזרה אף כי העושר שהיא מעלה שפלה מהם היא מקרה ופגישה שנפגש בה העשיר כמו שנפגש בה העני בעניו. ועתה יאמר כי רוח והצללה תעמוד מן החכמה יחזר מן הגבורה והעושר כי אע"פ שלא תציל החכמה ואין חכמה לנגד השם. אולם החכמה תשמר בעליה שלא יענש בעת צרה כי ישמור נפשו שלא ידחוק את השעה כמו שאזיל כל הנדחה מפני השעה שעה עומדת לו (עירובין י"ג) והו ביאור ענין ערום ראה רעה ונסתר. ופתיים עברו ונענשו כמו שאזיל כל הדחף את השעה שעה דחוקתו: ד. עקב ענוה יראת יי וגו'. יש מעלה גדולה מן העושר והגבורה והחכמה הנזכרים למעלה והיא הענוה כי עקב ענוה יראת יי שהיא מעלה עליונה וגם יזכה בה האדם להצלחת ענין העולם הזה שהו עושר וכבוד וחיים. ויתכן לפרש כי העושר לבעל הענוה מפני שהוא שמח בחלקו ואינו מתאה ליתרונות וכמו שנאמר ושכל רוח יתמך כבוד (כ"ט כ"ג) וכן החיים לבעל הענוה כי לא ידאג לקנות ענייני העולם הזה ולא יאנח עליהם כאשר הדבר ידוע מדרכי מדת הענוה: ה. צנים פחים בדרך עקש וגו'. פעמים יניח האדם הדרך הישרה ויעקש וילך בדרך לא סלולה לקצר הדרך והנה ימצא בדרך העקש והוא צנים והם הקוצים והברקנים וימצא בה פחים והם המכשולות כי מפני שאין אדם עבד שם עלה קמשונים ולא הרימו משם מכשול והנה יגיעו נזק וינגף במכשולים או בציניים. שומר נפשו ירחק מהם. שומר נפשו ילך בדרך ישרה וירחיק מן הצנים והפחים שהם בדרך העקש ויגיע מן הדרך הישרה אל מחוץ חפצו ולא יבא לו שום נזק ממנו ויבא שלם אין פגע רע. ובא המכשלה הזה על ענין מה שהזכיר עקב ענוה יראת יי עושר וכבוד וחיים כי מן הדרך הישרה מגיעים אל הצלחת העולם מלבד היתרון האמתי אשר יגיע לנפש משם כי תאמר ותנצל מן החטא כי יראת השם שמגיעין

אליה מן העונה היא יסוד השמירה מכל חטא. ומי שיבקש הכבוד והעולר זיפקש
 למחר להגיע אליהם מן הגאווה והשררה והגזל והחמס ימצא הנזקים והמכשולות
 לגופו בעה"ז ולנפשו לעה"ב: ו. חנוך לנער על פ דרכו גם וגו'. תרגיל הנער
 בדרכי המדות הטובות והמנהגים המתוקנים על פי הדרך אשר הוא מתיצב
 עליה ר"ל כי יחל ללמדו ולהרגילו בתיקון הענינים אשר תולדתו קרובה לקבל
 תקונם וכן ירגילוהו מענין לענין ומדרך לדרך על פי אשר תשליג יד שכלו
 לקבל וימצא בכח תולדתו להכיל כי אין מגיעין אל שלמות המדות בפעם אחת
 כי אם לאט ועל יד שכלו ומן הקרוב לתולדת אל הרחוק ממנו. וזה כיון ענין
 על פי דרכו. גם כי יזקין לא יסור ממנה. בימי הנערות הדבר קרוב לישראל הטבע
 ולתקן המדות ויקבל ההרגל וגם כי יזקן לא יסור ממנה (כאשר) אויל ההרגל
 על כל דבר שלטון. אבל בימי הזקנה רחוק הדבר להחליף הטבע ולהעתיקו
 אחרי שהרגילו בפועל ויצטרך טורח גדול ועמל עצום להפכו משרשו. ועל כן
 נתחייבנו בתוכחת הנער כי אין כח כלי שכלו שלם והטבע נמצא בו וזמן לו
 תוכחת מנפשו ואם ירגיל טבעו בפועל ובהנהגה כאשר יגיע לזמן שלמות שכלו
 ילאה להשיב ההרגל אחור ולתקן טבעו על כן נתחייבו האב והאם לערוז בשכלם
 ולתקן טבעו בימי הנערות קודם שישלוט עליו ההרגל. והשנית כי בזמן הגידוד
 וזהו בזמן הנערות יוכל לתקן טבעו יותר. וכבר הביעו משל על זה מתקן
 (העסוף) ונסמך ענין זה לאשר אמר צנים פוחם בדרך עקש ראוי ללמד ולהתחיל
 הנער בזאת הדעת כל מן הדרך היטלה מגיעים אל כל ההצלחות: f. עשיר
 ברשים ימשול. ישוב דבר על ענין העושר שהזכיר למעלה ואמר כי העשיר
 צדקתו חרשים מסני שהם צולכים אליהם. והשנית כי אותבי העשיר רצית
 ודל מרעהו יפרד על כן יגורו ממנו. ועבד לזה לאיש מלה. גם בני אדם אשר
 אינם רשים צריכין אליו פעמים רבות וגם הם משועבדים לו ונחשגין פניו כי
 עבד לזה לאיש מלה. ועיקר כונת המקרא זהו יתבאר במקרא שאחריו: ו. וזרע
 עולה יקצר גזן. גם יבא העשיר להרויח ולהשתכר בנשך ובתרבות וישען
 על דבר אשר מרוב החתיות על הרשים חולתם כי ייראו ממנו להביא עד
 הנלהים ולפסוד עצמם מלפרוע הרבית הנה אחריתו יקצור גזן ויגיע ההכנסה
 תחת ריחו מדה כנגד מדה. ושבת עברתו ימלה. יתמוטט ויכלה עשרו. עד שתכלה

ג) המבקר לקוח ממאמר הפנינים סי ת"ס הוציא ממנו רח"ל ועין החתמה ממנו
 הכלולוסופים דף ק"ה הגר' ה'.

ד) עין ביהור ר' יונה לגבות ג'. י"ד: ועוד יש בכלל זה הלשון גם לא עכ"ז
 בימי הנערות גמתי... כמו שכתוב חנוך לנער על פי דרכו... וכתוב כל האדם על הכת.

אימת עברתו וכעסו אשר היו הרשים יראים ממנו מפני עשדו כמו שהזכיר עשיר ברשים ימשול. גם זאת מדה כנגד מדה כי בודד אשר זדה עליו מפני שהיה מתגבר על הרשים באימת עשדו וכן אזיל כי המלויים ברבית נכסיהם מלמוטטים ויהדים לטמיון (בי"ט ע"א); ט. טוב עין הוא יבורך" כי נתן מלחמו לדל. מפני שהזכיר ודע עולה יקצר און אמר כי טוב עין הוא יבודך והוא נדיב לב. על כן יצלח כי נתן מלחמו לדל. מדת טוב עין [שלא] לצמצם מלחמו וממאלו לתת לדל כאשר אזיל אמילו עני התפרנס מן הצדקה יעשה מהם צדקה (גיטין ד ע"ב); י. גרש לץ ויצא מדון וגו'. גרש לץ מחבורתך ויצא איש מדון הוא בעל המריבות. וישבית דין וקלון. כאשר תגרש מחבורתך שני אלה הם לץ ואיש מדון יסתלקו מעליך שני נוקין גדולים שהם מטרידים נפש האדם בעולם והם דין וקלון כי איש מדון יגלגל תרעומות על מי שיש לו עסק עמו ויוקנו תמיד לבא לכ"ד או שלא ירצה לשלם את אשר עליו חלתי בכ"ד והלץ יגרום תמיד קלון לאיש חברתו ויתכן כי ענין מצה ומריבה תורה ריב ודינא; יא. אהב טהר לב. הוא האיש אשר אהבתו זכה וטהורה היא האהבה שאינה תלויה בדבר ולא יאהב לתנאת עצמו בלבד אבל יאהב את חברו מפני שרבו טובותיו עליו והוא חייב לאהוב אותו אע"פ שלא יקוה עוד ממנו טובה או יאהבנו מצד מעלותיו כי חובה על כל איש אמת לאהוב יראי אלהים אנשי אמת ותהיה אהבתו נאמנת כדת וכמשפט לטרה ולהשתדל בתועלת הנאהב ותקנתו ולמצוא דברי חפץ ולהצר נפשו בצרותיו ולא על מנת לקבל פרס אבל מדרך חובת האהבה. זה ענין אהב טהר לב. חן שפתיו. זה האהוב אשר הוא טהר לב חן שפתיו לפני אהבתו כי בכל דבריו ומועצותיו יכיר אהבתו והזכה כענין שהזכר במדת השנאה בשפתיו ינכר שונא (כ"ז כ"ד) ואמרו במוטרים כשיתקיימו השרשים בלבבות יראו הסעיפים על הלשונות" ולא יראו לך אהבה ישרה אלא מלב שלם. רעהו מלך. ראוי הוא שהיה מלך רעהו כי יש על המלך לחפש ולבקש אנשים שאהבתם זכה וטהורה הם מזער מעט כענין שנאמר אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת ז' כ"ח). ודע כי המדה הזאת לא תמצא בלתי באיש הישר כי מצד אהבת הישר יאהב אהבה זכה את מי שנתחייב לאהוב אותו וישתדל ויטרה בתקנתו על מנת שלא לקבל פרס מהטובה או כבוד. וכן יוכיח המקרא אשר הוא אחרי זה והמקרא הזה היה ראוי להסמך למה שאמר טוב עין הוא

(4) עין שית ג, ליה.

(5) עין מבחר הפנינים ט רע"ט ובמוטרי המילוטופים בשם פסולטים.

יבורך אך המסיק ואמר אנכי כן גרש לך ויצא מדוך כי חייב אדם להסתלק ולברוח בתחלה מן החברה הרעה ואיכ יחפש החברה הטובה; יב עיני יי נצרו דעת ויסלף דברי בוגד. דעת איש דעת (וכן ואני הפלת איש תפלה (תהלים כ"ט ד') וביאור הענין איש דעת איש אמת כי הדעת הוא האמת ו"ל איש אהב הדעת האמת וכן יקרא ישר מי שאהב היושר האמת וכן יראי אלהים אנשי אמת והם אותבי אמת. ויסלף דברי בוגד. זה יוכיח על מה שפירשנו כי ענין דעת שהזכיר בתחילת המקרא הוא מדת היושר והאזהב הדעת והוא הישר. על כן הזכיר בסוף המקרא ענין הבוגד כי הפך ישר בוגד כמו שכתוב ותחת ישרים בוגד (כ"א י"ח) וכאשר הקדמנו לך בהרבה מקומות (') וביאור ענין המקרא עיני יי נצרו הישר איש האמת שלא יקרנו נזק ברדפו אחרי האמת שלא להצניף ורשע וכאשר אמרו במוסרים סבול האמת ואפ ימר ('). וכענין והם כתוב צדקת ישרים תצילם (י"א ו') ויסלף דברי בוגד שלא יצליח בדברי שקריו ותרמינו וכשילחו בלשוננו כענין שנאמר וכשילונו עלינו לשתם (תהלים ס"ד ט'). ונסמך המקרא הזה לענין אהב טור לב לסי שאין מגיעין אל מדת האהבה הנכה הנטוהרה שהיא על מנת שלא לקבל פרס וזלתי כדרך אהבת הדעת והאמת היושר כאשר פירשנו למעלה ויועיל לך הענין הזה תועלת עצומה כשתגיע לחקר על דרך אהבת הבורא ית' עדי עד ואין זה מקום להאריך בו; יג אמר עצל ארי בורץ בתוך רחובות ארצה. בא להודיע כי המדות הרעות מתועות והשכל ויבקש טעמים להמשך אחרי התאוות על כן אמר כי העצל ימצא טענה להמשך אחרי עצלותו ויפחד מדבר שלא יפחד ממנו וזלתי. ויש מפרשים כי המקרא הזה בא להודיע כי העצלה מתולדת מורך הלב וכן הזריות מתולדת הנבזות. ונכה הדבר; יד. שוהה עמוקה פי זרות (') וגו'. שיחת האשה תפיל תאדם ותכשילוה כחטא כאשר שוהה עמוקה סיבת הנפילה לאשר לא ישמר ממנה. על כן יש לאדם להשמר ממנה ומשיחתה. ועום יי יפול שם. יותר רע חזר פי זרות משוהה עמוקה כי הנופל בשוהה עמוקה איננו ועום השם. הנופל בסכת פי זרות הוא ועום יי אחרי נפלו; טו. אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ורחיקנה ממנו. אע"פ שתראה שיגבר הנבלות על הנער והאולת קשורה בלבו כי יש בבעלי המדות הרעות שהתולדות נזכרת עליהם מזולתם. בכל זאת

(6) כן פירש המאירי.

(7) עיין י"א ו' י"א.

(8) עיין מבחר הפגנים קל"ה.

(9) עיין לעיל ב"אור י"א ה' ועיין שית ב' ס"ו, רכ"ט.

לא תתיאש מהוכיחו כי יש תקוה להעתיקו מן התולדת בימי הנערות בשבת
 מוסר: טז. עושיק דל להרבות לו גוהו לעשיר אך למחסור. מי שנותן מתנה
 לעשיר הנה הוא חוטא כאשר אדיל למען ספות וריוה את הצמאה זה הגוהן מתנה
 לעשיר". והנה זה חוטא ללא הנאה כי אין לו יתרון בדבר וולתי חסרון כי
 העשיר יחשוב כי זה נתכבד בקחתו מתנה מידו. והשנית כי רוב אהבי כסף
 צדי עין על כן לא ישלם גמולו ואיך יחטא ואדם למחסור בלא תועלת. הצנה
 למד על הפוזר כי הוא עון רב. ועדות הוא לאדם כי הצדקות וגמילות חסדים
 נקלות ואלו ידע כח מעשה הצדקה הלא היה נותן מתנתו לעני תחת הפוזר:
 יז. הט אונן ושמע דברי חכמים וגו'. תתן לבבך להבין עיקר כוונתי בכל
 דבר ולאי זו מסלה אני מתכוין להגיעך כי הדברים עמוקים ולא תגיע לסוגת
 ענינם עד שתשים לבך להשכיל ולהתבונן בהם. יח. כי נעים כי תשמרם
 בבטןך וגו'. תשמרם שלא יסורו מלבבך כדי שתציא אותם לפועל. יטו
 יחזיו על שפתך. סן תשכחם כי מבטא הזכמה בשפתים תמיד ובהיות הדברים
 שגורים על הלשון סבת הזכרונות: יט. להיות ביי מבטחך הודעתך וגו'.
 כונתי בכל המוסרים אשר ערכת לך להגיע מהם אל הבטחון כי כל המדות
 הטובות צריכות להגיע האדם אל היראת כאשר אדיל כי טורה וקדושה מביאת
 ליראת חטא (ע"ז כ' ע"ב) והבטחון מן המדרגות העליונות אשר ביראת חטא.
 וזה ענין נכבד ומפלא ואין זה מקומו להאריך. ענין אף אתה כמו שהעלת
 לנפשי באלה המוסרים להגיע מהם אל הבטחון כן אקה להועיל לך: כ. הלא
 כתבתי לך שלשים במועצות וגו'. מליצה שכוללת הענין אשר תחתיה ושולטת
 עליו כי אין מחסור כל דבר בלשון ובענין. השליש שהוא שולט על מספר
 האנשים אשר תחת ידו וכן ענין שמעו כי נגידים אדבר (ח' ו'): כא. להודיעך
 קשט אמרי אמת וגו'. כבר כתבנו פי' הפסוק הזה בתולדת הספר": כב. אל
 תגזל דל כי דל הוא" מצד שהוא דל ואינך ירא שהוא יוכל להציל הגולה
 מתחת ידיך. ואל תדא עני בשער ענין בשער מקום שהרבים מתקבצים שם
 וכמהו ועלתה יכמתו השערה (דברים כ"ה ו') כי אראה בשער צורתו (איוב
 ל"א כ"א) וביאר הענין אע"פ שיש לאל ידיך לרכאו בשער לעיני הכל ואין
 מציל מידך אל תדאוו: כג. כי ימי יריבם וקבע את קובעיהם נפש.

(10) כעין זה תמצא בסנהדרין ע"ז ע"ב: המחזיר עכידה לעכרם וכו'.

(11) עיין פירושו לעיל לפי ה' כי ועיין שית ב' כ"א.

(12) ע"י ביאור אבות ה' י"ב ושית ג' כי וקייא.

אחרי שאין היכולת להציל את נפשם מיד עושק ומדכא השם יריב ריבם כענין שנאמר מציל עני מחוק ממנו (תהלים ל"ה י') וקבע את וגר'. יקח הנפש מן הלוקח שגזל מהם ממון כי יענש על הדל משפט מות בידי שמים אע"פ שלא יענש על שאר בני אדם זולתי ממון מפני כי הגזול מן העני כנוטל את נפשו". והשנית כי האיש הזה הפך יראה האמר נבל בלבו אין אלהים אחרי שאין עזרה לדל מבני אדם אין פחד אלהים לבגד עיניו ודמה בנפשו שאין דין ודין וכן אדיל בענין הגנב כי על כן יענש יותר מן הגזול מפי שהוא ירא מן הבריות ולא ירא אלהים. והשלישית כי יודע הגזול לעני כי אין עיני העני נשואות בלתי אל השם וכי השם יריב ריבו אחר שאין דן דינו. ויש לפרש וקבע את קובעיהם נפש את הגוזלים מהם נפשם כאשר אדיל כי הגזול העני כנוטל נפשו ממנו: כד. אל תתרע את בעל אף. תתרע בשקל אל תתאו (כ"ג ג') והוא מלשון ויתנה למרעהו (שופטים ט"ז ו') אשר רעה לו. וביאר העני אל יהי בעל כעס רעז וחכרך. יש לאדם לבחור לו חברת הסבלן. ואמרזו במוסרים" כשתרצה להתחבר עם אדם והכעיסו האם יודה לך על זממת. בעת כעסו התחבר לו האם לא צדק צדק אותו. האת איש חמות לא תבוא. וחמה עזה מן האף כי ענין החמה כשתגבר וירח בלב מפני הכעס עד שתוליד חום מן הגוף וכן תראה בכל מקום שמזכיר חמה אחר האף באף ובחמה (דברים כ"ט כ"ז) באפו ובחמתו (שם כ"ט כ"ב). הגנה תראה בבני אדם מהם מי שהוא כעסן כעס קלה ומי שהוא בעל כעס גדול וכבד והוא יקרא איש חמות. על כן אמר האת איש חמות לא תבוא. שלא תלך בדרך אתו מלשון ארץ ברגליו לא יבוא (ישעיה מ"א ג'). והכונה בהחזירה מזה למנוע רגליו מנתיב איש חמות לעשות לו גדר בדבר שלא יתקרב לחברתו כי יתקו ממנו נזקים גדולים אבל בענין בעל אף לא הזהיר על ההליכה בדרך אף זולתי שלא יהיה רעהו: כה. פן תאלף ארחותיו ולקחת וגר אם אתה איש סבלן ותתרע את הכעסן יכעיסך פעמים רבות כי אין טכעיס את האדם כמו הכעסן. והשנית ידמה לך בהיתר הכעס עמו אחרי שתראה שהוא כעס תמיד ותגיע לך מזה לכעוס על זולתו. והשלישית כי לא תתנגה לך מדה הכעס כאשר בתחלה בהיותך רגיל על איש שיכעס תמיד. ולקחת מוקש לנמשך. תקח לנמשך מדה שתהיה לה למוקש כמו שני' עיר מרצה אין חומה איש אשר אין מעצור לדוחו (כ"ה כ"ח). כו. אל תהי בתוקעי כף בערבים משאות. במקומות

(13) הגזול את חברו שה מרצה כחילן נוטל נשמתו ממנו (כ"ג ק"ט).

(14) מבאר הפנינים סי' ק"ג.

רבים הזהיר על הערבות לזר ולא על ערבות הלואות לבדה הזהיר כי על כל ערבות שלא יערוב ערובה לחברו להבטיח בעדו לקיים כל דבר או שימשך המקח ויבטיח בעדו על הפרעון אחר יום או יומים. נתן טעם למנוע האדם לערוב ערובה מפני שאוהב פשע אוהב מצה. ועתה יוסיף להזהיר על ערבות משאות שזמן פרעונם רחוק לקץ שנתים או שלש שנים שיש לאדם להזהיר מזאת מטעם אחר וגם כי יגמר בדעתו לפרוע משלו בלא מצה ומריבה אם לא יפרע הלוה כאשר יפרש הטעם במקרא הבא אחר זה: **כז. אם אין לך לשלם** למה יקח משכבך וגו'. גם אם אתה עשיר בשעת הערבות מי יודיעך עם עשרך ימשך עד זמן הפרעון ואם אין לך לשלם בעת ההיא למה יקח משכבך כי אין ראוי לאדם שיבטח בעשרו וכמו שכתוב בוטח בעשרו הוא יפול (י"א כ"ח) ונאמר התעיף עיניך בו ואיננו (כ"ג ה'): **כח. אל תסג גבול עולם** אשר עשו אבותיך. נכון לפרשו על דרך משל. כי לא הוצרך עתה להזהיר על אזהרות הכתובים בתורה אם לא לבאר טעם בדבר". וביאור הענין אל תשנה מן המנהגים הטובים ומן התקנות שתקנו האבות והגדרים והסייגים אשר עשו אבותיך לתורה. וכדרך שביארו ז"ל ענין מה שכתוב אל תטוש תורת אמך כי הוא מדבר על המנהגים הטובים שהנהיגו האבות. והמקרא הבא אחר זה יוכיח על הפירוש הזה כאשר נבאר. והנה (" למטה כתיב אל תסג גבול עולם ובשדה יתומים אל תבוא (כ"ג י') ונכתב לענין פשוטו כאשר נפרש ובכאן כתיב אשר עשו אבותיך מפני שהוא מדבר דרך משל על תקנות האבות וגדריהם כאשר פירשנו: **כט. חזית איש מהיר במלאכתו** לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים. בא לשבח מדת הזריזות והוא המהיר במלאכתו. וביאור הענין כאשר מוטלת עליו מלאכה לעשות לא ישקוט האיש כי אם כלה הדבר לעשותו והמהירות במלאכה כוללת ההקדמה אליה שלא יאחרנה ליום מחר ותעסק בה בלא בטול והפסק בעצלתים ושבח בעליה ואמר כי לפני מלכים יתיצב. כי המלכים שואלים ודורשים על איש אשר כזה והוא הראוי לפעלם ולעבודתם. בל יתיצב לפני חשוכים. הם העניים והוא מלשון רז"ל ותרגום מאשפות ירים אביון (תהלים קי"ג ז') מקילקלתא מרים חשיכא. והנה בסמך הענין אל הכתוב למעלה ממנו אל תסג גבול עולם. כי כל הגדרים והסייגים אשר עשו האבות לתורה המה מדרך הזריזות כי אמרו לא יזהר האדם מזה יעבור על איסור תורה ביום חר

(15) עיין פ"ר יוסף יעבץ על אבות ד"ה ועשו סייג לתורה.

(16) מה שמובא בסמנים [] הוא מכ"י H.

ואזיל ושמתם את משמרתִי (ויקרא י"ח ל') עשו משמרת למשמרתִי. ומפורש בפרק כל הבשר (ק"ז ב') כי מדת הזריזות לראות את הנולד ולהקדים סבת השמירה מן הדבר לפני עתו. וכלשון הזה אמרו שם מאי לאו דהויר ולא נגע לא דזריו ומשי ידיה מעיקרא. על כך שבח בכאן מדת הזריזות אחרי שהוהיר על תקנת האבות וגדדיהם. וכבר הקדמנו לך כי הזריזות מביאה אל הנקיות כאשר הוא מפורש בדבריהם ז"ל. על כן ישבחנו תמיד בספר הזה ואם יש מי שרוצה לומר כי גדרי החכמים הם מן הזריזות בעבור זה נסמך בכאן ענין הזריזות לזהירות כי אזיל זהירות מביאה לידי זריזות (ע"ז ה' ע"ב).

כג.

א. כי תשב ללחום את מושל בין תבין וגו'. כי תהיה באוכלי שולחן המלך ואנשי ביתו בין תבין וגו'. את כמו מן. וכן כצאתי את העיר מן העיר וביאור הענין בין תבין מאשר לפניך כי תשאל ותחקור על עבדי המלך אשר היו באוכלי שולחנו מלפני כן ויצאו משם ותדע ובחנת חלק היוצאים איזה מהם הצליח ונתרצה אל אדוניו ואיזה המסיד. והתבונן מה היה משפט האנשים ומעשיהם אז תשכיל במה יתרצה איש אל המלך ההוא ותשמר מכל הנהגה כי אם חסך בה המלך. ויש לפרש בין תבין היושבים לפניך שלא תשב למעלה מן הנכבד והטוב ממך ותכיר המקום הראוי לך. בין תבין מענין ואבינה בעם ובכתבים (עזר' ח' ט"ו): ב. ושמת שכין בלעך וגו' כאשר יבאו לפניך מיני מעדנים ויערבו לך אל תמלא כריסך מהם פן תשחית ותכלע כח האצטומכא הוא ראש החולאים כי הנמשך אחרי התענוגים יסרד מעל דרכי הנפש החכמה והנה כתיב צדיק אוכל לשובע נפשו (י"ג כ"ה) ואזיל סעודתך הנאתך משוך ירך הימנה (גטין ע' ע"א): ג. אל תתאו למטעמותיו. יהויר שלא ישתדל אדם להיות באוכלי שולחן המלך התאות המעדנים. והוא לחם כובים מלשון אשר לא יכזבו מימיו (ישעי' נ"ח י"א). וביאור הענין כי אם ישב איש עמו ימים אחדים משם יסרד אחרי כן ויבקש הרגל התענוגים וישחית ממונו ויורש כענין שנאמר וסובא חולל יורש (כ"ג כ"א). ונתחכו למנוע הקריבה אל הרשות מפני שאז"ל שהוא מהדברים שמעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו'): ד. אל תיגע

(1) בגמ' שלנו עירובין מ"א ע"ב: ה"ר ב' דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו אלו הן עכרים ורוח רעה וקדוקי עניות. ב' אין רואין פני ביהמים אלו הן קדוקי עניות והואלי מעיים הרשות ע"כ וראה בתוספות פ' ר' הגנאל.

להעשיר וגו' אם תשיג למדינתך ודי סיפוקך במלאכתך בטורח בינתי אל
 תיגע את נפשך ואל תעמול יותר מדי סיפוקך כדי להתעשר. מבינתך חדל.
 כי אין העושר תלוי בחריצות בלתי בגזירת השיי. והנה יתכן שתיגע יום ולילה
 ולא תתעשר וחדל מבינתך אם תדמה בנפשך לפי שכלך כי באמת תתעשר.
 ואל בינתך אל תשען איך איפה למה תכלה כחך על הספק: ה. התיעף עינך
 בו ואיננו. עוד יסתפק בענין העושר בשנים אם תגיע אל העושר אולי לא
 יתקיים בידך ולא ימשך כי יאבד כהרף עין. היא התעיה לקיום הדבר וכן
 תגלה נגליתי (שמאל א' ב' כ"ח) הנקל לכתו (מ"א ט"ז ל"א). ונסמכו שני
 הפסוקים ואלה לענין של מעלה להזהר שלא ישתדל אדם ללכת אחרי המלך
 להתעשר: ו. אל תלחם את לחם רע עין. הטעם יפרש בפסוקים הבאים
 אחרי: ז. כי כמו שער בנפשו כן הוא וגו' ענין כמו הוא כאשר, וכמוהו
 וכמו השחר עלה (בראשית י"ט ט"ו) שער מלשון מאה שערים (שם כ"ו י"ב)
 וענינו האומר והשיעור. וביאור הענין כאשר שער ואמר בנפשו כן הוא כמוני
 ר"ל כאשר שער ואמר סבעך ומדותיך כטבעו ומדתו או יאמר לך אכול ושתה
 ולבו בל עמד ויקה שלא תקבל דבריו ושלא תשמע אליו כי אמר
 בלבו שאתה צר עין כמוהו ודרכך לאמר לאנשים אכול ושתה ולבך בל
 עמהם וחושב כי גם אתה תשער אותו בנפשך ובמדותיך ותדע כי
 אינו אומר לך אכול ושתה על דעת שתשמע אליו על זאת. ועל זאת הוא סומך
 ומקוה ואומר אולי שלא תשמע לעשות כן: ח. פתך אכלת תקיאנה. בשבתך
 לאכול עמו תראה את פניו והנה איננו אליך בסבר פנים יפות ותכיר כי לבו
 בל עמד ופתך בעצבון תאכלנה ולא תטחון אותה האצטומטא כחוק הצורך
 ותקיאנה. ושחת דבריך הנעימים. אם איש חכם אתה בתורה או בכל חכמה או
 בדרך ארץ ותדבר על שלחנו בדברי דעת החכמה תשחית דבריך הנעימים כי
 יהיו עליו למשא כי לבו יעצב בקרבו על דבר אכלך עמו. ואמרו במוסרים אל
 תדבר עם איש אשר נעלו צד: ט. באזני כסיל אל תדבר כי יבו לשכל
 מליך. לפי שהוכיר כי האיש אשר לבו עצב יהיו עליו הדברים למשא כמו צד
 העין בעת שיאכיל אחרים ואין ועל כן אין להאריך עמו בדברים בא להזהיר
 ג"כ שלא ידבר אדם באזני כסיל בדברי חכמה כי לא יאהב ויבו להם. ולכבוד
 החכמה אין לדבר בדבריהם זולתי באזני מי שיאהבם ויחבבם. ואמרו (במוסרים

(2) ועיין לעיל פירוש י"א, כ"ח וגם פירוש כ"ב, כ"ז.

(3) עיין במבחר הפנינים ס' ס"ח. ועי' לעיל דף ד'. ובסי' נהל קדומים להחכם ל'. ודקעס

על הענין הזה אל תהיו כמשליכים הפנינים לפני החזירים: י. אל תסג גבול
 עולם ובשדי יתומים וגו' הנה הוהיר על גולת העני שאין לו עתור ואמר כי
 השם יריב ריבם ועתה יאמר על גולת היתומים אע"פ שהן עשירים כי השם
 יריב ריבם כי גואלם חזק וגו' אחרי שאין דן דינם השם יריב אתך: יא. הביאה
 למוסר לבך ואזניך לאמרי דעת. הנה נתן ע"ה הלב למוסר ותאזן לאמרי
 דעת. וביאור הענין כי הלב הוא החפץ והתאוה כאשר ביארנוה ברוב מקומות
 הספר והמוסר הוא דברי החכמה הצריכים לתיקון מעשה השומע ואמרי דעת
 ידיעת דברי החכמה שאינן צריכין לתיקון מעשה האיש הזה על כן אמר הביאה
 למוסר לבך. כי כאשר תשמע המוסר תביא אליו חפצך ותאזן לקיים אותו
 ותשים לבך מיד להביא אל הפועל וכל עת שתשמע המוסר תתבונן אתה כי
 אתה חסר המדה הזאת ותסכים בלבך לעשותו. וכאשר תשמע אמרי דעת שאינם
 צריכין לתקון מעשיך רק להתחכם בהם ולדעת דברי חכמה תביא אליהם אזנך
 שתדעם: יג. א תמנע מנער מוסר. אל תשים לבך אם יצטער. אין לך
 לשום לב לכל צער שיסבול במוסר שבטך אחרי שלא ימות בו כי הנך מצילו
 בזאת מן המות כמו שיפרש בפסוק הבא אחריו: יד. אתה בשבט תכנו ונפשו
 וגו'. הנה כי נקל הצער כנגד הריוח וההצלח: טו. בני אם חכם לבך ישמח
 לבי וגו' ענין גם אני כאשר תשמח בחכמתך כמו שנאמר פקודי השם ישירים
 משמחי לב (תהלים י"ט) ישמח לבי גם אני: טז. ותעלוונת כליותי וגו'
 הלב ישמח בכל עת כי הלב מרגיש ומתעורר מכל האיברים ומדי דבר שפתיך
 מישרים תגדל השמחה עד שתעלוונה גם כליותי: יז. אל יקנא לבך בחטאים'
 כי אם ביראת השם תקנא ואליה תכסוף ותתאוה כל היום וזאת מחובת הצדיק
 שלא תמרד ולא תסור מלבבו מחשבת יראת השם והקנאה והחשק שהגיע לשלמות
 הכל ולא ירפה החשק והתאוה הזאת מן בוקר ועד ערב: יח. כי אם יש אחרית
 ותקותך וגו' ענין כי אם באמת בלי ספק וכן כי אם יהיה לבער קין (במדבר
 כ"ד כ"ב) אם רחץ יי את צואת בנות ציון (ישעי' ד' ד') כי אם שישו וגילו
 ביי (שם ס"ה י"ח): יט. שמע עתה בני וחכם ואשר בדרך וגו'. למוד מן
 החכמה כדי שתאשר לבך בדרך הישרה ובמדות הטובות ובדרכי יראת השם
 כי זה יסוד התועלת מן החכמה והראוי להקדימו לתקן בו הלב להיות תם וישר
 וירא אלהים. וענין הפסוק הבא אחריו יעיד על זה שמוהיר על הסרת המדות

(4) ענין זה פירש ר' יונה בבאור אבות סוף ד' כ"ח: הקנאה והתאוה והכבוד
 וכו' וכן באגרת התשובה בתחלתו ופי' משלי י"ב כ.

הרעות והמשך אחר התאוה. כי טובא זולל יורש. כי על מדות האלה יביאך אלהים במשפט אבל תיישר בדרך הישר לכך ותקנהו המדות הטובות. ואמרו מחברי המסר (א) אינני לומד החכמה כדי שאחשב לבא עד תכליתה אבל כדי שאחכם במה שאינני רשאי להיות בו סכל. חזו ענין מה שאמר במקרא הזה חכם ואשר בדרך לבך: כ. אל תהי בסובאי יין וגו' כי זולל וסובא יורש וגו'. בא לגנות התאוה ולהורות כי דרך התאוה היא הדרך הרעה וגם מן העיו היא טורדת (ב) כי הנמשך אחרי התאוה הלא יהיה זולל וסובא והנה יורש כי יפור הונו למלאות תאותו. והשנית כי המשך התענוגים יוליד העצלה ושינה אף כי היין יוליד השינה. על כן גנה בכאן את השינה ואמר וקרעים תלביש נומה. וכענין שנאמר מעט שנות מעט תנומות ובא כמהלך ראשך (ו' י"א). ויתכן לפרש כי המקרא הזה בא לגנות שתי המדות האלה התענוגים והעצלה כי שתיהן מרוששת את האיש וראוי שתהיה תוכחת האב על אלה המדות כי הנחת התענוגים והזריות תקון גדול הגוף ואמרו במוסרים גופך מעון נפשך: כב. שמע לאביך זה ילדך. שאתה יודע כי אהבתו זכה אליך ותוכחתו מאהבה צרופה ונאמנה. ואל תבוז וגו'. אל תבוז אמך אע"פ שאין החכמה מצויה בנשים. כי זקנה יש לה חכמת הנסיונות. על כן לא תבוז לה כי תעיד לך על אשר שמעו אזניה וראו עיניה. ויש לפרש. אל תבוז כי זקנה אמך. אל תבוז לדבריה אע"פ שזקנה והיא למשא על אחרים מפני שצריכה לזולתה ואין עזרתה בה: כג. אמת קנה ואל תמכור חכמה (ג) וגו' תפור ממון לקנות חכמה ואל תמכור אותה בעד כל ריוח אחרי שלמדת אותה ר"ל שלא תניח אותה עסק התורה ותשכחנה כדי לעסוק בסחורה אע"פ שאתה רואה בסחורתך ריוח אלפי זהב וכסף כי אין למכור התורה ולהחליף אותה בזהב ורב פנינים: כו. גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו. השמחה היא גדולה מהגילה על כן יזכור השמחה על החכם כי יש בו שתי מעלות שהוא צדיק וחכם כי לא ישבח ע"ה את החכם אם איננו צדיק וגם לא יקרא חכם זולתי הנמשך אחרי הנפש החכמה כאשר לא יקרא ישר מי שמכיר היושר אם אין נפשו נמשכת אחרי היושר. ואמרו במוסדים (ד) אל תדמה בנפשך שאתה חכם כל שאתה רואה נפשך נמשכת אחרי התאוה ודע כי יותר קרוב להקרא חכם מי שנפשו נמשכת אחר חפץ החכמה מקיים דברים בהנהגותיה

(5) עיין מבחר הפנינים ס' י"א ובמוסרי המלוסופים בשם אריסטו.

(6) עיין מבחר הפנינים ס' ח': הסורה בבקשת החכמה טורד מקנות המינות.

(7) עיין ש"ת ד' י"א.

(8) כעין זה במבחר הפנינים ס' ט' במקום המשתה והשחוק לא תשכון החכמה.

אע"פ שלא למד חכמה מן הנמשך אחרי התאנה ולמד חכמה ומה שחזקד אבי
 צדיק ויולד חכם הוא על דרך מה שאזיל כי נגזר על האדם מעת ויציירה אם
 הוא חכם או טיפש עני או עשיר אך לא יגדלו עליו אם הוא צדיק או רשע אבל
 תנתן (הבחירה בידו) על כן לא אמר יולד צדיק: כן ישמח אביך ואמך
 וגו' יולדתך המגדלת אותך מלשון יולדו על ברכי יוסף (בראשית נ' כ"ג) על
 כן אמר גילה על יולדתו השמחה שהיא גדולה ממנה על אביו ואמו: כן. תנה
 בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה. לי ליראתי ואהבתי. הלבב הוא החסך
 והתאנה על כן הזהיר שיתן את הלב כולו אליו ית' כי חובה על האדם שלא
 יכסוף ולא יתאנה וזלתי לעבודת השי"ת ושיהיו תאותיו מן העולם הטבות
 לעבודת השם בלבד. ועיניך דרכי תצורנה. המצות והמעשים הטובים: כן. כי
 שוחה עמוקה וזונה. הקרב אל פתח ביתה ילכד בה פתאום כאשר יפול האיש
 בשוחה אם לא ישמר ממנה. ובאר צרה נכריה. אמר כי תאשה הנכריה אע"פ
 שאינה זונה היא כמו באר צרה. שאם יהיה רגיל עמה בשיחה ובהסתכלות בפניה
 כל יום יוסיף לבו להמשך אחריה ויתחדש בו חשק ורוח זוננים עד שיתעה
 ויכשל. וכמי הבאר שהם נובעים וכל עת שישאבו מהם יתחדשו אחרים כי מן
 השיחה יבא אל המראה וממנו אל ההרהור וממנו אל המגע עד אשר יבא ויפול
 בשוחת החסא: כן. אף היא כחתף תארוב. גם האשה הנכריה אע"פ שאינה
 רעה כמו הזונה גם היא כחיה תארוב אשר לא ידע האדם עת שתמית פתאום
 כן לא ישים אל לבו ויכשול באשה נכריה אשר איננה זונה ופתאום בפתע
 יכשל בת. כחתף כחית חסף. ובוגדים באדם תוסיף. האיש שהוא ישר בטבע
 יתפך בוגד בעבורה כי יצר האשה תגבר על תולדת היושר אשר בו. זה ביאר
 לשון תוסיף. וכבר בארנו לך כי הבוגד הפך הישר: כן. למי אוי למי אבוי למי
 מדינים וגו'. על עונו ועל חסאתו כי היין מביא לידי זימה. על כן סמך ענין
 היין לענין זונה ונכריות למי מדינים. גם יוליד היין כעס ומריבות למי שית.

גם הוא גורם לאדם להרבות דברים כעין שנאמר והמה שפר (כ' א'). למי
 מצעים חנם. רוב משתה היין יוליד תולאים בגוף האדם. למי חלילות עינים.
 יוליד אדמימות בעיני האדם. ל. למאחרים על היין. לבאים לחקוד ממסך.
 לא ימוגחו במים להפיג כחו וזלתי כזי להשביח טעם היין והם חוקרין שיעוד
 ממסך היין להיטיב טעמו: לא. אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו
 וגו'. אל תבט אל מראהו כאשר יתאדם מה תוסיף תאנה להרבות במשתו. כי

יתן בכוס עינו. יופי מראהו מלשון כעין הכדולה (במדבר י"א ד'). יתהלך במישרים. כי אז יתאוה האדם להרכות במשתתו כי יתן בכוס עינו: לב. אחריתו כנחש ישך. בעת משתה היין לא ירגיש בנזקיו אבל מתהלך במישרים ואחזיתו כנחש ישך שאין האדם מרגיש בנזקו בתחלה וא"כ ירבה מחוץ מכתו: לג. עיניך יראו זרות. כי היין ישבש הדעת ומביאה לידי הרהור: לד. והייתה כשוכב בלב ים. וכשוכב בראש הבל. בראש התורן שאין דעתו מיושבת עליו: לה. הכוני בל חליתי. הלמוני בל ידעתי. מרוב התגבר יצר תאות משתה היין עליו לא ישית לבו אל נזקו רק ישכחנו וישכח כל נזקו ויזכיר תועלת אמת הנמצאת ממנו ויאמר כי היין יסיר כל אנחה ולא ירגיש האדם עניני הזמן. מתי אקין. אין האיש הזה מתאוה להקיץ מיינו כי אם להוסיף לבקש משתה היין.

כד.

א. אל תקנא באנשי רעה⁽¹⁾ וגו' הזהיר תחלה להזהר מחברת אשה נכריה ואח"כ הזהיר לבלתי יבא בתוך הבאים לחקור ממסך. ועתה יזהיר שלא יקנא באנשי רעה. וכל אלה אוהרות להשמר מן הגרמות והסבות הגורמות לחטוא. ביאור ענין אל תקנא באנשי רעה שלא תחמוד עשרם ועוצם ידם וכבודם ואל תתאו להיות אתם שלא תבקש חברתם גם כי תראה שיש לך ריוח ממון בחברתם: ב. כי שוד יהגה לבם ועמל וגו' כל רגע יהגה לבם שוד ויחדש רעה על כן לא יתכן של תדברנה עמל ותענש כשתשמע מפייהם דבר חסא ותשתוק ולא תמחה: ג. בחכמה יבנה בית. לפי שהזהיר שלא יקנא בעושר הרשעים ובשלותם ולא יתאוה לחברתם להרויח בה ממון יאמר עתה כי אם יתעסק בחכמה ובתבונה ובדעת מהם ישיג השלוח והעושר מלבד מה שתשיג הנפש מהם אחרית ותקוה כמו שיאמר בסוף הענין אם מצאת ויש אחרית (כ"ד י"ד). ובתבונה יתכונן. יתקיים וימשך מלשון לא תכון אתה ומלכותך (שמאל א' כ' ל"א). שפת אמת תכון לעד (י"ב י"ט). והנה מן החכמה יגיעו אל התבונה והיא מעלה גדולה מן החכמה כאשר הקדמנו לך כבר. על כן נתן הכנין לחכמה והקיום והעמדה לתבונה: ד. ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים. מפני שהדעת כוללת אופני מחשבות בני אדם כאשר אפרש. על כן יצפה בעל הדעת בדרכי הרווחים ונתיב ההצלחות וישתכר בכמה ענינים וימלאו חדריו כל הון יקר

(1) עיין ש"ת ג קצ"ת.

תענים כסף וזהב בשמים תניס (ויהי ב' ט"ו י"ד) ראמות ונביש ורב פנינים.
 ויתכן כי בנין הבית ויתכונן הבנין והמלא חדרים משל לקנין המעלות הנפש
 על דרך חכמות בנתה ביתה (י"ט א') והבנין הוא הבחירה והתשובה והתכונן
 הבנין העמדת התשובה שלא יתסנה היצר המתגבר והמקרים. היא מדרגת
 הנקיות הנזכרת בדבריהם ו'ל. והמלא חדרים קנין מעלות הנפש ביראה ואהבה
 ודביקות. היא נמצאת במעלות הדעת כמו שכתוב רוח דעת ויראת י"י (ישעי'
 י"א כ'). פתחנו בדברים והמשכילים יבוננו: ה. גבר חכם בעוז. אחרי שהזכיר
 כי העושר ימצא עם החכמה יזכיר כי הגבורה תמצא עמה והנה אין החכמה
 חסרה דבר כי הגבורה והעושר ימצאן עמה. וביאור הענין החכם גבר וראש
 קצין באנשי עוז המה הגבורים כי הוא אשר יוציאם ואשר יביאם ובעצתו
 יתגברו ויצליחו כמו שנאמר עיר גבורים עלה חכם (כ"א כ"ב). גבר מלשון
 אור נא כגבר חלצין (איוב ל"ח ב'). מי גבר כאיוב (איוב ל"ד ז'). בעוז באנשי
 עוז כמו ואני תמלה איש תמלה. (תהלים ק"ט ד'). ואיש דעת מאמץ כח תנה
 החכם יהי' לראש ולקצין לאנשי עוז אבל איש דעת גדול ממנו כי הוא
 מאמץ בה האנשים ואם אינם בעלי כח וגבורה. ודע כי איש דעת הכולל את
 דעות בני אדם רוב המשכילים ישכיל כל איש מהם על דבר מחשבה אחת ודרך
 אחד כל הפנים אשר יראו בו משכילים רבים ויחשוב כענין אחר כל אשר
 יחשבו בו שבעה משיבי טעם. ואחר שיצפה בדבר אחר כמה דרכים יברור
 מהם הדרך הנכונה. ואחרי הגלות כל הדרכים בענין תעלה ותצלח בידו הברירה.
 וכאשר ידרשו עצה מן האיש הזה יעמוד במקום יועצים רבים והוא מאמץ כח
 הכושלים במועצותיו ותבוא תשועה על ידו בעת צרה כי יחשוב בדרכי הצלה
 עד שיגלה לו הדרך הישר אשר יצלח לפועל ויוכיח על זה מה שאמר בפסוק
 השני ותשועה ברוב יועץ כאשר אפרש: ו. כי בתחבולות תעשה לך מלחמה.
 לא יתכן לעשות מלחמה מבלי מביני תחבולות שיביטו וישכילו הדרכים שהאויבים
 יסלין להתגבר בהן ויתחכמו להם גם הם. ומחשבת התחבולות תמצא עם התבון
 כמו שנאמר נבון תחבולות יקנה (א' ה'). ותשועה ברוב יועץ. לשון תשועה
 יבוא על ענין צרה ונפילה וכרב יועצים תמצא דרך להצלה מן הצרה ומן
 התלאות המוצאות אשר לא הקדים איש מחשבה להשמר מהם והנה מה שאמר
 למעלה ואיש דעת מאמץ כח כי אחרי התלאה והכשלון ימצא דרך להצלה. ומקרא
 זה יבאר את העליות. וזה קשר הענין. ואיש דעת מאמץ כח הנכשלים אשר מצאתם
 הצרה כי אמנם בתחבולות תעשה לך מלחמה והיא חכמת הנבונים אבל תשועה

מן הצרה שהגיע ומן התלאה המוצאת ברוב יועץ. והנה איש דעת במקום רב יועץ כי הוא כולל הדעת על כן יאמץ כח בעת צרה וכשלות. וענין תשועה וענין מאמץ כח אחד הוא. והנה הזכיר בענין הנבונה מעלת החכם ומעלת איש דעת ומעלת הנבון והוא קונה התחבולות כאשר הזכיר בענין העושר מעלת החכמה והתכונה ההדעת כמו שפירשתי. ואם נפרש אלו הפסוקים על דרך משל יש לפרש ענינם כן. גבר חכם בעוז כענין שנאמר ומושל ברוחו מלוכד ציר (ט"ז ל"ב) ואיש דעת מאמץ כח אחרים כי יתחכם לטבעם ויצרם ויורם בדרך התשובה וילמדם להתחכם ליצרם. כי איש דעת משער ואומר הדעות הפך מן הענין שכתב ורשע לא יבין דעת (כ"ט ז'). כי בתחבולות תעשה לך מלחמה להנצל מן היצר בהתגברות ותשועה מן החטא ברוב יועץ למצוא דרך תשובת שלמה להתרצות בה אל השי"ת (י. התרפ"ח ביום צרה) צר כחכה. לפי שהזכיר כי יענש האדם על המחשבות הרעות ואמר זמת אולת חטאת יאמר עתה כי גם ענש יענש על שיתרפה מן המחשבות הטובות במקום הצורך ויתכן כי הענין הזה מוסב על מה שהזכיר למעלה ואיש דעת מאמץ כח הנחשלים בעת צרה ולא שמת לכך על פקוח הנפשות לחשוב מחשבות אם המצא תמצא בידו דרך וסבה להשיעם מיד צר ולהעמיד להם ריוח והצלה במועצות. הנה צר בחץ ותענש על זאת וימודו לחיקך מדה כנגד מדה. יש לאל ירך להציל ולאמץ. ה. בדעת אשר חננך השי"ת והתרפית ושמת נפשך כאיש חלש ורפת ידים על כן יצר כחך במעשיך ולא תעצור כל לעשות חיל. התרפית בא בחסרון אם וכן ועזב את אביו (בראשית מ"ד כ"ב) ואם עזב: יא. הצל לקוחים למות ומטים להרג אם תחשוך. והנה יוסיף לבאר מה שאמר התרפית וגר. והנה מה שכתוב למטה כי תאמר הן לא ידענו זה יורה על מה שאמר התרפית. כי על ענין רפיון המחשבה מדבר. הצל מקור. וביאור הענין. אם תחשוך להציל לקוחים למות ומטים להרג. והנה ישלים הדבר בפסוק שאחריו ודבוק הוא עמו: יב. כי תאמר הן לא ידענו זה הלא תכן לבות וגר. וזו ידע שהתרפית לחשוב מחשבות בדבר ואילו שמה עצות בנפש ויגעת כפי השגת יד שכלך השג תשיג והצל תציל ונוצר נפשך הוא יבין וישיב לאדם כפעלו כי יעניש אדם על עמוז על דם אחיו והמנעו לפקח על הצלתי כאשר יעניש על פועל החטא. על כן אמר והשיב לאדם כפעלו. ומה שהזכיר הלא תוכן לבות וזו ידע ונוצר נפשך הוא

(2) פסוק ד נבאר בביאור אבות צד י"ג ע"ב; פסוק ח' וט' בש"ת ג', פ"א.

(3) עין ש"ח ג', ע.

יבין ר"ל הלא אתה יודע שהשירית ישגיה על מחשבותיך כי לא תוכל לחקן מדותיך ולבך זולתי בעזרתו. וכן אתה צריך שינצור נפשך כי לא תתקיים מבלי שמירתו. הנהגה הוא יבין וידע כי התעלמות לקחים למות. ויש לפרש כי תאמר הן לא ידענו זה כי נעלמה מעינינו הצרה ולא ידענו כי האנשים הם לקחים למות; יג. אכל בני דבש כי טוב וגו'. כן דעה חכמה לנפשך אם מצאת ויש אחרית וגו' כתובים במקום אחר (י); טו. אל תארוך רשע לנזה צדיק. אם ראית כי הצדיק מתמוטט אל תארוך לנזה למתי ימכרו ואקחנו. אל תשדד רבצו. אם גלה מפני עניו ודחוק אל תשדד רבצו ואל תאמר בלבבך לא ישוב עוד לביתו; טז. כי שבע יפל צדיק וקם (י). וכן אמר דוד ע"ה רבות רעות צדיק וגו' שומר כל עצמותיו וגו' (תהלים ל"ד—כ"א) ורשעים יכשלו ברעה. ברעה אחת בלבד יכשלו ולא יזיח להם תקומה לפני מקרה אחר. וכן אמר דוד הנהי תמות רשע רעה (שם ל"ד כ"ב). רעה אחת תמות אתו ולא יציל ממנה ואיל דרך משל נפל תורה חדר סכינא (שבת ל"ב); יז. בנפול אויבך אל תשמח (י). דבק למה שהזכיר ורשעים יכשלו ברעה. הנהגה יזהיר כי בנפול הרשע אויבך אל תשמח. ויזהיר בזאת את חברו הרשע שאינו שמח במפלתו לשם שמים ולא ישגאנו מפני רשעו רק מפני שהוא אויבו. ובכשלו אל יגל לבך. לפי שענין השמחה גדול מענין הגילה הזכיר השמחה על הנפילה והגילה על הכשלו; יח. פן יראה י"י ורע בעיניו. כי יענש הרשע על השמחה לאיד הרשע חברו וכענין מה שכי' ופקדתי את דמי יורעאל על בית יהוא (הושע א' ד'). והשיב מעליו אפו. זה טעם שני. מלבד החטא אשר יהיה בך בשמתך לאידו תהיה שמחתך סבה ששייב מעליו השם אפו. עוד יתכן לפרש כי אחרי שהזהיר את הרשע ואמר אל תארוך רשע לנזה צדיק יזהיר עתה את הצדיק שלא ישמח בנפול הרשע אויבו מצד האיבה והריב שהיה ביניהם. אך אמנה מותר לשמח בנפול הרשע לשם שמים כענין שכי' כן יאבדו כל אויביך י"י (שופטים ה' ל"א) ונאמר ובאבוד רשעים רנה (י"א י'). ולא יתכן לפרש בנפול אויביך אל תשמח

(4) לא נודע לי המקום ואולי הטורים שהביא הכ"י H. הם מפירוש ר' יונה; ושם כתוב אכול בני: המשיל החכמה לדבש כמו צוף דבש אמר נועם ונופת מתוק אל הכך הם דברי תורה כמו שנאמר ומתוקים מדבש. על כן בני השתול לאכול זה הערב ללב כדבש ונופת אל החיך והוא ידעת החכמה ומתוק מאד לנפשך. כן דעה. ויסמך לאוכל דבש כן דעה חכמה שתסתור מיראת שמים. אם מצאת ויש אחרית. אם יענש ומצאת חכמה שתורה יראת אלהיך. ועיין ר' בחיי ר' מרשת ויקרא.

(5) עיין ש"ח ד', י"ג ועיין לעיל פירוש י', כ"ה.

(6) עיין פ' אבות צד כ"ו ע"ב וספר מנות הלוי ל"רש אלקבץ צד 132.

על נפילת הצדיק אויבו כי מן הטעם שנתן לדבר שיחולל לשמחו בתבשלו למען לא ישיב השם אפו מעליו יש להבין מזה כי על כשלוך הרשע ידבר שמתור לשנאותו אך הזהיר על שונאו שלא יעורר לבו לשמחו בנפילתו מצד אויבתו : יס. אל תתחר במרעים. אל תתחבר עם המרעים. תתחר שרשו תחר. והוא מבנין הקל מלשון ואין התחרה את הסוסים (ירמיה י"ב ה). אל תקנא ברשעים. במקומות רבים הזהיר שלא לקנא ברשעים. כמו שכתוב אל תקנא באנשי רעה (כ"ד א') בני אל יקנא לבך בחטאים (כ"ג י"ז). והנה לא הצורך להזהיר שלא יקנא בחטאים וברשעים לחטוא ולהרשיע כמותם. אך יהויר שלא יקנא אדם בשלותם ועשרם וכבודם. ולא נתכון להזהיר בדבר זה שלא יתאה אדם לעושר וכבוד אבל יסוד הענין הזה וביאור ענין תכונתו כך הוא. דע כי פעמים רבות יקנא האדם בעושר וכבוד מצד חלק האנשים שימצא להם העושר והכבוד ויקנא תאדם בחלק האיש. והוא מפני שידמה לו שהגיעוהו יתרון ומעלה והידור מן החלק ההוא. והנה אם יראה ואדם עושר וכבוד למוכה שחין ואיש מכאובות וידוע חולי לא יקנא בעושר ובכבוד ולא יתעורר לבו לכסוף אליו מצד חלק האיש ההוא מפני שלא יתהדר ולא יאשר בעושר או בכבוד שיכבדהו בני אדם. והנה הזהרנו שלא יתהדר הרשע ולא יאשר בעינינו בגלל עושר או כבוד ויהיה עשרו אלינו כגזם זהב כסף חזיר שלא יתהדר בעינינו מפני הגזם וכמוכה שחין רע שלא יאשר מפני עשרו ולא יתעורר לבנו לכסוף לעושר מצד חלק האיש והוא. וזה עיקר הכוונה בזה שהזהיר שלא לקנא בחטאים וברשעים. כי יש עלינו לשקצם ולהכזותם בעיני הלבבות גם כי יהיו בעלי עושר וכבוד מדעתנו כי לכלה ונחרצה ואין העושר והכבוד ההוא יתרון להם זה הטעם שיפרש אחרי הפסוק הזה : כ. כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים וגו'. כי אין אורם מפאת מעלת נפשם אך שלוחם וכבודם כגר אשר יאיר לאדם ויכלה אורו ככלות שמנו. גם הרשעים תתמלא סאתם ויכלה טובם. ויתכן לפרש כי ' הוא רזמו על אבדן הנפש ביום המות כי הגשמה נמשלת לנר ובצאת נפש הרשע מן הגוף תדעך ותחשך כענין שכתוב תבא עד דוור אבותיו עד נצח לא יראו אור (תהלים מ"ט : כז). אל תהי עד חנם ברעך. להעיד על עבירה שראית בו. חנם שלא לצורך. כגון שאתה בא להעיד עליו יחיד שאינו נפסל

(ז) עיין ש"ח ב'. ק"ט ועיין לעיל בפירוש י"ב. ג.

(ח) פסוק כ"א נתבאר בפירוש אבות צד ד' ע"ב ושסוק כ"ג עיין בפ' ה. בחיי ריש פרשת משפטים. פסוק כ"ב עיין לעיל בפירוש י"ו. ט"ו. פסוק כ"ו בפ' ה. בחיי ריש פרשת אמור.

בכך לעדות ומצא שאין כוונתך זולתי להוציא שם רע. האזיל על ענין כח טוביה חטא וזיגד מינגד (פסחים ק"ג). ואע"פ שאמרו כי רשאי התלמיד לגלות לדבו על עבירה שראה עיניו ביד חבירו ובזמן שהתלמיד נאמן לרבו כשנים (שם). לא הותרה זאת בזמן שיראה ת"ח שחטא כמו שאזיל כסנה בלילה. ואף בקרב לבו אין להתרה עליו כמו שאזיל אם ראית ת"ח שעבר עבירה בלילה אל התרהר אחריו ביום כי גודאי עשה תשובה (ברכות י"ט ע"ב) אחרי כי הוא מחזק לירא חטא ודואג ומתאבל כאשר יתקפו יצרו. ואם הוא רשע ואין בני אדם מכירין בו והוא מחזיק כאיש צדיק ביניהם אין לחשוין על מעשיו אלא באזני הצנועים בלבד. אבל*) לפרסמו עד אשר רוע פעולותיו יודעו לרבים כי יש נזקים גדולים בכבוד הרשעים כי ידיו רבים מדרך טובה וישפילו כבוד הצדיקים ויקריבו החסאים אף כי יש חילול השם בכבודם כי מקצת בני אדם מכירים במעשיהם ואומרים כי אין שפלות לאיש בעבירות ולא נגרע מערכו במעשיו הרעים ואין כח בחסאים להשפיל בני אדם. והוא ששינוי מפרסמין את התנפים מפני חילול השם (יומא פ"ז ע"ב) ואף יש לאיש חבר בעל עבירות ומעשיו כמעשהו לא נאה לא לפרסם עונותיו אך אם יתפרסמו על ידי אחרים נאה לו לגנותו. ועל זה נאמר על תהי עד חנם ברע. הפתית בשפתיד") הוא מבעלי הכפל חם שני משקלים הפתי והפתר והענין פרסום פחטא הלבנת פני אדם וטחינתם כאשר כתוב בפני עניש הפחטו (ישעי' ג' ט"ז). ויתכן כי הוא מורכב מן הפתית מבנין הדגש ומן הפתית מהבנין הגוסף") והענין כי תעשה בזאת פותה שפתיד") ותאבד: כט. אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו וגו'. גם אם עבר חבירך על המוסר ופרסם על חסאיך אל תעשה לו כן וכאשר אזיל בשביל שוטה אחד שעשה שלא כהוגן לא נאבד אמנותינו (חולין צ"ה ע"א): ל. על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כלו קמשונים גו' ואחזה אנכי אשית ו. ה. מעט שנות מעט תנומות וגו'. הענין הזה כולו מוכיח כי הוא דרך משל ולולי כן מה יבוא לתודיענו. הלא ידענו כי אם יתעצל האדם ולא יחפש שדוה ולא יתקן כרמו כי יעלה קמשונים ומה זה שאמר אחרי כן ואחזה אנכי אשית לבי. הנה מצאנו במקומות רבים ענין שדה כרם

(9) כ"י H. אבל לרשע צדיק.

(10) ועיין בסי' השרשים לר' יונה בן נאח דף ת"י.

(11) בש"ה ג', ר"ט כתב ר' יונה ד"ל: ומלת הפתית בשקל הכבד ר"ל כי בשפת

אתה טוחן פניו (מלשון פתות אותה פתים) בגלותך מסתר עונו.

(122) הלשון במשלי כ' י"ט.

וניר חריצה נזכרים על דרך משל. אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו (ישעי' ה' א'). ארכיב אפרים יחרוש יהודה (הושע י' י"א) הכל היום יחרוש החורש לזרוע (ישעי' כ"ח כ"ד) זרעו לכם לצדקה נירו לכם ניר (הושע י' י"ג). והנה שדה בזה משל על הנפש המתאוה ולפי שהתאוה מתולדת החומר ימשילהו לשדה. ואמרו מחברי המוסר (" עזרו דברים הצריכים לנפשותיכם כדרך החרישה וההשקאה להצמיח הזרע והוא מזנו במצוע הארץ. התבונן בזה כי הנה תולדת הארץ מצלחת בעבודת האדם וכן תולדת הנפש תצליח בגדול ולמוד והנהגה. ואם לא יגדל וילמוד נפשו לא תצליח לפעולותיה ולעבודתה והגידול הוא תקן המדות. ואם ייגע האדם לעזור בתיקון הארץ להצלחת תולדתה הלא ייגע בתיקון נפשו להצלחת תולדתה. והנה זכה הצומח והכח המתאוה תולדת שניהם תצליח בגדול ובהנהגה ואם לא יבדלם יבניה התאוה על דרסת דעל תאותה ותולדתה תשחת הנפש במידותיה ויפסד השכל וגם הגוף יספה ויאבד ביתרון המאכל והמשגל אף כי יאבדו הנפש והגוף בחטאים ובעונשים. והנה יש אדמה נחה להעבד ויש אדמה אשר עבודתה קשה ולא יעבד בה ולא יזרע זולתי בעמל כבוד. ובכל זאת לא יניחנה להפסד ויעמוד בעל השדה לחרוש ולהשקות עד אשר תשוב לשדה נעבדת וטובה. וכן ימצא בענין הנפשות כי יש נפש אשר תחוק תאותה ומדותיה קשות כפי תולדת החומר וכאשר יעמול בעליה בתקון מדותיה וימשכנה אחרי השכל יישרנה מדותיה ותמאס ברע ותבחר בטוב ותמצא אל לבבה נאמן והפך בעבודת השי"ת. והנה כאשר האדמה צריכה לחרישה ולזריעה והשקאה כן הנפש צריכה לעניינים נמשלים לאלה. והנה מצאנו דרכי (" המשלים בשלוש אלה מבוראים. והנה ענין החרישה התוכחת התמידית בעצמו לנפשו או יוכיחנה החכם ותכנע במוסר לשבור הלב הקשה מיראת השם ית' כאשר יעבד האדם באדמה הקשה ותשוב נחה ותיחוח וכתוב מרעתי כי קשה אתה (ישעי' מ"ח ד') וגו' והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל ל"ו כ"ו). ומפני יראת השם יכנע הלב וירך וישבר כאשר כתיב ובחי אלהים רוח נשברה וגו' (תהלים נ"א י"ט) וכתוב ומפני שמי נחת הוא (מלאכי ב' ה'). ומצאנו המשל הזה מפורש שנאמר נירו לכם ניר (הושע י' י"ב) והיא היראה ושבירת הלב. וכאשר יצליח הזרע אחרי הניר יצליח מעשה המצוות אחר היראה ותקון המדות. כי אין שכר

13 עיין תקון מדות הנפש בראשיתו: עזרו דברים המלכיים בנפשותיכם כאשר תעזור החרישה וההשקאה את הזרע בגדולו והוא מטבעו במיצוע הארץ (הוצאת ר' חיים סאללאק דף ט).

העובד במצות אנשים מלומדה משכר העובד מיראת. על כן אל תורעו אל קרובים
 (שם). ונתפרש המשל בפסוק הבא אחריו המולו לך' וחסירו עולת לבבכם.
 ועוד כתיב על דרך המשל הזה ארכיכ אפרים יחרוש יהודה (שם י' י"א). ובענין
 הרשעים שהם מכינים לבם למדות הרעות כתיב ורשתם רשע עולתה קצרתם
 (שם י' י"ג) גיר רשעים חסאת (כ"א ד'). ועוד מפורש ענין המשל הזה באר
 היטב שנאמר הכל היום יחרוש החורש לזרע (ישע' כ"ח כ"ד). וביאור הענין
 היעמול ויתעסק בענין החרישה לעולם הלא יחרוש וא"כ יעטוק בזריעה. הלא
 אם שות פניה והמיץ קצה וכגון יזרוק ואח"כ יקוה למטר להשקות השדה ויסרו
 למשפט אלהיו יורנו. והנה הנביאים מוכיחים אתכם יום ויום ואינם פוסקים
 ממוכיח ומזכיר לבבכם ואינכם מתקנים מעשיכם אחרי התוכחה. ודומה ענין
 הזה למי שעוסק בחרישה לעולם אין זריעה אחרי חרישה: